

איחוד בין העדות בירושלים – שתי טיוטות ומקור, גלגולו של נוסח

נתן אפרתי

שנות התשעים של המאה הי"ט הן שנות-מיפנה בקורות היישוב בירושלים. בשנים אלה התעצם המאבק שהתנהל בין העדה האשכנזית לבין העדה הספרדית על מעמד הבכורה בקרב היישוב היהודי בירושלים. העדה האשכנזית ריכזה את כל מאמציה, למן שנות השישים של המאה, בהרחבת תחומי שליטתה ועצמאותה; ולעומתה התאמצה העדה הספרדית לשמור בידיה את תחומי השפעתה והגמוניותה על היישוב היהודי בארץ.¹

העדה הספרדית היתה שרויה בתהליך צמצום תחומי שליטתה. ניטל ממנה המונופולין על מקורות-הכנסה חשובים מאוד, כגון עזבונות, קבורה ושחיטה.² בד-בבד נבעו בקיעים בסמכותה המוכרת בקרב שאר עדות המזרח. המערבים היו הראשונים שהצליחו לפרוץ את מסגרת הכולל הספרדי וייסדו כולל עצמאי. החרו והחזיקו אחריהם הגורגים והדאגיסטנים שייסדו אף הם כוללים לעצמם.³ זאת ועוד, המצב הפנימי בעדה עצמה היה מעורער, והיא לא היתה ערוכה להתמודד עם מצבה הקשה.⁴ ואילו הישגיה הרצופים של העדה האשכנזית במאבקה עם הספרדים, גידולה המספרי המתמיד והגדלת הכנסותיה מהפזורה האשכנזית הציבוה בעמדה

1 בראשית המאה הי"ט היה הרכבו של היישוב היהודי בירושלים מבוסס רובו ככולו על טהרת הספרדים. לפי נתונים משוערים היו בשנת 1800 כ-2,200 ספרדים ומספר מועט של אשכנזים. רק 36 שנים אחר-כך, ב-1836, חיו בירושלים 650 אשכנזים לעומת כ-2,600 ספרדים. ראה: 'בן-אריה, עיר בראי תקופה, א, ירושלים תשל"ז, עמ' 318. השלטונות העות'מאניים הכירו בעדה הספרדית בלבד, וראשה שימש חכם באשי של כלל היישוב היהודי ובא-כוחו כלפי השלטונות.

2 כבר בראשית שנות השישים הופקעה זכותם ליטול רכוש של נפטרים אשכנזים שלא הותרו אחריהם יורשים בארץ-ישראל. האשכנזים גם הצליחו לזכות, לאחר מאבקים קשים, בהכרה בשחיטה אשכנזית נפרדת ובהקמת חברה קדישא משלהם. השגים אלה של האשכנזים משמעותם בעבור הספרדים היתה, בין השאר, הפחתה ניכרת בהכנסותיהם.

3 בתר"ך (1860) ייסדו המערבים כולל נפרד. למרות זעזוע זה, השכילו הספרדים לשמור על מעמדם לגבי שאר עדות המזרח, ורק כעבור שלושים שנה שבו עדות אחרות לאיים על סמכותם. '... זה זמן מה כי הגורגים משתדלים להיקרע מעל כולל הספרדים ולהיות לכולל לבדם. גם הדאגיסטנים מתרוצצים ומפרכסים והנה לנו כולל דאגיסטאן'. הצבי, יא, 7 (כ"ח שבט התרנ"ה).

4 א' בן-יהודה כתב במאמר המערכת של 'הצבי' מיום ב' בכסליו תרנ"א: '... מעמד עדת הספרדים עתה באמת שפל מאד. קוראינו יודעים כי אנו אין לנו נטיה יתירה לעדת האשכנזים אך עלינו לומר את האמת כי העדה האחרונה עולה עתה על הראשונה בדברים רבים...'

עדיפה בפרוס העשור האחרון של המאה הי"ט.⁵ העימות בין שתי העדות היה לממש. כל עדה התאוותה לנכסי רעותה. האשכנזים, שהכנסותיהם גדלו גידול מתמיד, תבעו נתח מן הבכורה שנתורה בידי הספרדים – מינוי סגן חכם באשי אשכנזי ואצילת חלק מסמכויות החכם באשי עליו.⁶ והעדה הספרדית שאפה, אם לא לשליטה מוחלטת, אזי לפחות להכרה בזכותה לתבוע לעצמה אחוז נכבד מכלל ההכנסות שהגיעו מן התפוצה היהודית החדשה שהתרכזה מחוץ לאירופה. לכל אחת משתי העדות חסר יתרון שהיה לזולתה, כדי שעליונותה בקרב היישוב היהודי תהיה מוחלטת.

אליעזר בן-יהודה, באחד ממאמרי המערכת בעיתונו 'הצבי', תיאר את המצב לאשורו: מעמד עדת הספרדים עתה באמת שפל מאד... ואם לא יחושו ראשי עדת הספרדים לתקן את ענייני עדתם, קרוב היום אשר... עדה אחרת מלאה כוח עלומים תנועה וחיים אשר הביאה אתה מאירופה עומדת נכונה ומזויינת לרשת את מקומה?⁷ בשנת תרנ"ה, דווקא בעיצומם של מאבקים אלה, שב וניסר בחלל האוויר הביטוי 'אחדות'. האם היתה הקריאה לאחדות ציון-דרך במערכת היחסים בין שתי העדות, או שמא היתה אפיוזודה חולפת, יוצאת-דופן, במערכת יחסים עכורה, רעועה ורוויית חשדות? האם היתה המשך ליריבויות בין העדות, שמאחוריה הסתתרו כוונות מנוגדות של כל אחת מהן להשתלט על יתרון מיתרונות רעותה במסווה של ליכוד, או שמא היתה היא ביטוי להרהורי-לב כנים אודות כינון אחדות אמיתית והיערכות משותפת בקרב היישוב הישן, מתוך ראיית הצרכים המשותפים הדרושים להתמודדות הן עם השלטונות העות'מאניים והן עם מגמות היישוב החדש? שנת תרנ"ה היתה שנת ההכרעה במאמצים האלה. במהלכה נעשו נסיונות רצופים להביא לאחדות בין העדות. המריכות והמחלוקות ביישוב הישן בארץ, שהדיהן נפוצו ברחבי העולם היהודי באמצעות העיתונות, הפכו את שאלת האחדות והשיתוף מבעיה פנימית ירושלמית לנושא שהעסיק חלקים בעולם היהודי, שתמכו ביישוב היהודי בארץ ושהיה להם עניין מיוחד בפתרון הבעיה ובכינון שלום-בית ביישוב. תגופת המשא-והמתן נמשכה כל העת, אף כי ניכר בצדדים שלא היו יכולים להשתחרר מן

5 "בן-אריה (עיר בראי תקופה [לעיל, הערה 1], א, עמ' 401) מביא נתונים על הגידול שחל בקרב האוכלוסיה האשכנזית בירושלים לעומת הספרדית:

השנה	ספרדים	אשכנזים
1870	5,500	5,500
1880	8,000	9,000
1890	11,750	13,575

6 ... הספרדים דורשים מהאשכנזים 82,000 פיאסטר מה שהוציאו לצרכי נימוס החכם באשי וכדומה והאשכנזים ימאנו לשלם הסכום העצום הזה על לא דבר וידרשו כי יקיימו הספרדים את החלטתם למנות סגן חכם באשי מהאשכנזים. חבצלת, 28 (אייר תרנ"א).

7 הצבי, 3 (ב' בכסליו תרנ"א). דבריו של א' בן-יהודה נאמרו בכאב וצעד רב, כי נטה לצדד דווקא בעמדות הספרדים.

תעודה: איחוד בין העדות בירושלים

החדשנות ההדדית שליוותה את מהלך השיחות.⁸ על-אף ההאשמות ההדדיות, קם ונהיה 'ועד האחדות', וכיום כ' בתמוז תרנ"ה הודיע החכם באשי לשלטונות על כינון 'ועד גשמי משותף לספרדים ולאשכנזים'. הוועד מונה לטפל בכל העניינים הנוגעים לכלל עדת ישראל היושבים בירושלים וקשריו עם הממשלה.⁹ יעדו העיקרי של הוועד היה לשמש בא-כוח של היישוב היהודי בירושלים כלפי השלטונות העות'מאניים ולהשיג כספים למימון המסים שהוטלו על היישוב היהודי.

מה בין סעיפיו של ההסכם שהושג לבין הכוונות שליוו את המשא-והמתן, מבחינת שאיפותיהם של שני הצדדים להשיג את יעדיהם באמצעות כינון 'ועד האחדות'? את האחדות, שההסכם לכינונה הפתיע את הבקיאים במהלך העניינים,¹⁰ ניתן לראות כהסדר-ביניים כפוי, ששום צד מן הצדדים המעורבים בו לא גילה התלהבות יתירה ממנו.

לגבי שני הצדדים היתה האחדות בחינת לגיטימציה להמשך מאבקהם ההדדיים. כל צד ראה בה מכשיר לניצול יתרונותיה לטובתו שלו ולשיפור מעמדו. הפגנת האחדות היתה מעשה של מראית-עין בלבד, ולכן היה צפוי כי בהזדמנות הראשונה ישובו ויעלו חילוקי-הדעות. יסודותיו של הוועד היו אפוא רעועים, כסיס אמונו היה צר מאוד וסיכוויי להתקיים היו מלכתחילה מצומצמים מאוד.¹¹ אין פלא שכל קיומו הועמד בספק רב מייד עם צאתו לאוויר העולם, שכן עצם כינונו שימש אות לכל המתנגדים להרים ראש נגדו.

מייד עם הקמת הוועד התארגנה נגדו אופוזיציה חזקה, שבאה רובה ככולה מן המיגזר האשכנזי. במסגרת זו התקיים גוף, שאף כי היה כלול להלכה בתוך גופי העדה, עוצמתו הכלכלית היתה גדולה מאוד ולמעשה היה בלתי-תלוי בה ונקרא 'ועד השחיטה'.¹² 'ועד השחיטה' ראה

8 ח"א ואלירו, מראשי העדה הספרדית, ניסח פנייה פומבית, באמצעות 'הצבי' ('דברי שלום ואמת', גליון מיום י"ג בתמוז תרנ"ה), אל דעת-הקהל האשכנזית והעלה את נימוקיו בזכות יתרונותיה של האחדות לכלל היישוב היהודי. הוא שלל את ההערכות שנשמעו בקרב האשכנזים כי פניהם של הספרדים ל'אחדות הכיס' ולא ל'אחדות בין העם'. אולם בד-בבד גם הזהיר כי אם ייכשלו השיחות, יפנו הספרדים אל ראשי היהודים בחוץ-לארץ ויתבעו מהם לכפות את האחדות על המתנגדים בקרב האשכנזים, אף שלא כרצונם. י"מ פינס השיב לטענותיו של ואלירו במכתב גלוי אליו, בתוך החוברת 'אמת מארץ', תחת הכותרת 'שלמא דמר יסגי!', ובו יצא בדברים חריפים נגד ואלירו והאשימו כי כל חפצו לאחז את עיני הבריות, וכי אין כל שחר לטיעונו נגד האשכנזים.

9 מהצר האשכנזי מונח לפנינו מסמך שהוא טיוטה של ההסכם. ראה נספח א'. הטיטה נמצאה בארכיון הציוני וסימנה: A/153/140 (אצ"מ).

10 '... כי בשעה שלא פילל איש יצא ועד האחדות לפעולה...'. המליץ, 158 (ט' באב תרנ"ה).

11 דיווח שנמסר בישיבת חברי אגודת 'בני משה' מיום י"ב בכסליו תרנ"ה מסביר את המהלך לאחדות במלים אלה: '... נודע להם [לאשכנזים] שהרב מבריסק נוטה אל הספרדים וחושבים את זאת לפעולתנו. ב. הם רואים כי הספרדים מתקרבים אלינו...'. אצ"מ, A.35/14/9.

12 '... תמונה זעיר אנפין מהאנקוויזיציה הזאת אנו רואים פה בירושלים עם האינקוויזיטורים שלנו ככהי הדת שלהם לובשים אדרת יראת שמים למען כחש בה. שם האינקוויזיציון אשר לנו פה נקראת בשם 'ועד השחיטה' המעמיס על הקצבים והשוחטים משא ונטל יותר מאשר בכוחם לסבול. מדי יום ביומו חוק חוקים חדשים אשר אנשי עירנו העניים והאביונים כל יחיו מהם כי רוב אנשי עירנו אין ידם מספקת לאכול בשר כי אם ללקט עצמות...'. א"ש טיקטין, העברי, א' במרחשוון תרנ"ד. בגיליון הבא הודיע טיקטין כי הוא איננו בעל הכתבה הזאת, ואילו המערכת מודיעה כי המכתב הגיע מירושלים ושמו כתוב כמפורש תחתיו. בהמשך הודעתו כתב טיקטין: '... כי לא אבוא פה להתווכח עם כותב הדברים האלה בהעברי אם כנים המה או אין, על זה יענו הרבנים חברי ועד השחיטה או הקצבים אשר המה נותנים את הכסף, אין אני בא כאן בדברי אלה כי אם להסיר מעלי התלונה הזאת'. נראה שטיקטין כתב את הדברים, ומפני לחץ ואיומים שהופעלו עליו, התבקש להתנער מתוכנם. שכן גם בחזרתו מהם הוא לא סתר את גוף הטענות ולא הפריכן, אלא ביקש שלא ייתלו בו את הקולר לפרסומים.

ב'ועד האחדות' סכנה לעצם קיומו, ערעור המונופולין שהיה בידו והפקעת הכוח הכלכלי הרב שהיה לו.¹³ אחת הסיבות העיקריות שהניעו את העדות להתאחד היתה רצונן לפתור אחת ולתמיד את שאלת תשלום מס הפטור מהצבא (עֶסְקָרְיָה), שעולו הכביד מאוד על היישוב. והיה זה אך טבעי שהמבטים יופנו אל עבר מס הבשר (נֶאֱבִילָה), שהיה מקור ההכנסה העיקרי של העדות בירושלים. על כל אלה לא אבה 'ועד השחיטה' לוותר, והוא אסר מלחמת חרומה על 'ועד האחדות'.

המאבק של 'ועד השחיטה' ב'ועד האחדות' היה חריף ומקיף ושימשו בו כערבוביה שיטות מסורתיות ושיטות מודרניות. אולם עיקר מאמצי 'ועד השחיטה' היה הצעד הפאראדוקסאלי, לכאורה, שנקט, והוא אימוץ מה שהפך זה כבר למוטו אצל המשכילים, ודווקא נגד המימסד האשכנזי המסורתי הישן – הדרישה ש'ועד האחדות' ייבחר על-ידי העם בבחירות חשאיות, על-פי חוקי הממשלה. קבלת תביעה זו על-ידי החוגים החרדיים היא אולי ההוכחה הנחרצת ביותר, המעידה עד כמה היה חשוב להביא למעידת 'ועד האחדות'.¹⁴ הביקורת שהטיחו חוגי 'ועד השחיטה' ב'ועד האחדות' לא נפלה על אוזניים ערלות, משום שאנשי 'ועד האחדות' היו חסרי-נסיון ולא השכילו לכלכל כתבונה את צעדיהם הראשונים בנושא מס הבשר.¹⁵ ביקורת זו קוממה נגדם כמעט את כל האוכלוסיה האשכנזית. נראה שהתסיסה נשאה פרי, והשלטונות שחששו שהתערעורת הוועד תגרום קשיים בתשלום הכופר לצבא, שמו את מוכתרי האשכנזים במאסר, כדי להבטיח את העברת התשלומים. מאסרם הביא לעימות חריף, בכתב, בין ראשי שתי העדות – הרבנים שמואל סלאנט ויעקב שאול אלישר – והיה נדמה כי 'ועד האחדות', שקיומו עז כה היה רופף ורעוע, נסתם עליו הגולל סמוך מאוד לייסודו.

החכם באשי, הראשון-לציון יעקב שאול אלישר (יש"א ברכה), שיגר מכתב אל הרב שמואל סלאנט, ובו הוא קבל על התרופפות 'ועד האחדות', ומדבריו משתמע כי הוא האשים בכך את עמיתו, ראש העדה האשכנזית.

תאריך מכתבו של הרב אלישר הוא יום שני, י"ג באלול תרנ"ה. לפי מיטב ידיעתנו, המכתב הזה לא נשתמר, וניתן לשחזר את עיקריו מתוך עיון במענהו של הרב שמואל סלאנט. תשובתו של הרב סלאנט אף היא לא נשתמרה בשלמותה;¹⁶ חסרים בה משפטים ויש בה משפטים מקוטעים. האיר מזלנו, ומצאנו שני מכתבים מ"ד ומ"טו באלול תרנ"ה, שלפי נסיבות כתיבתם, תאריכיהם ותוכנם הם טיוטות שעל-פיהן, ובייחוד על-פי המאוחרת שבהן (מיום ט"ו באלול), נכתב נוסח

13 ב'הצבי' יש תיאור מנגנון-שחיטה מנופח ומסורבל המורכב מצבא של שוחטים, שומרים ומשגיחים: '...השוחטים שנסכמו מגדולי הרבנים והתזקו ליראי ה' לחסידים ומחמירים... ועד השחיטה העמיד עליהם... עומדים על גביהם... אחת מהמצאות הגדולות האלה הוא בלי ספק המגלח לגלח שער צואר הפרה או הכבש במקום החיתוך... הקצבים היודעים את כל פרטי הענין קובלים נגד... העוול הנורא ששם על הקהל בהשומרים והממונים והגבוהים מעל גבוהים הרבים ללא צורך אשר בגללם ההוצאות הולכות ומתרבות... ומוצעים את דמינו, דמים תרתי משמע... הצבי, י' באלול תרנ"ה. וראה גם פתיחת דבריו של דוד ילין בטיטות מאמר שכתב: 'בראש כל הדברים העומדים לשטן על דרך הקדש היא דרך האחדות היא הגבילה הידועה ומפורסמת... אצ"מ, A153/71.

14 ראה: הצבי, שם, שם.

15 ראה: שם, שם, וכן חבצלת, 47 (י' באלול תרנ"ה).

16 מקור תשובת הרב סלאנט: ארכיון אלישר 4^o1271, האוניברסיטה העברית ירושלים. טיוטות התשובה: ארכיון יד בן-צבי, 422/69.

תעודה: איחד בין העדות בירושלים

מענהו המקורי של הרב סלאנט לרב אלישר.¹⁷ העמדת הטיוטה מול המקור מאפשרת להשלים את הקטעים החסרים במכתב המקורי, להבינו במלואו וגם לעמוד על השינויים שביניהם. הרב אלישר חרד לעתידו של 'ועד האחדות' נוכח האירועים שפקדו את הוועד בשבועות הראשונים לייסודו. הוא מתרעם על הרב סלאנט על כי הוא עומד מנגד ואיננו מפעיל את סמכותו והשפעתו נוכח ההתנגדות, וחושש שמא הסיבה לכך היא שלסלאנט אין עניין מיוחד בקיומו של הוועד והוא מבקש למשוך את ידו מיציר-כפיהם המשותף.

הרב שמואל סלאנט שולל את טענותיו של הרב אלישר. הוא שב ומצהיר כי הוא מחייב את האחדות והשלום בין העדות, וראייה לכך הם ויתורים חשובים שעשו האשכנזים במהלך המשא-ומתן עם הספרדים.¹⁸ הוא רואה במכתב מעין תרגיל ביחסי-ציבור – פרסום קלונם של האשכנזים קבל הנדיבים ובעלי המאה שבקרוב יהודי חוץ-לארץ, כדי למצוא אצלם אהדה ולהביאם להפנות עורף לאשכנזים. הוא מציע אפוא לרב אלישר ליישב את חילוקי הדעות ביניהם בשיחות ישירות ולא במכתבים.

שישה שבועות לאחר ייסודו של 'ועד האחדות' היה נדמה שחברו יחדיו גורמים שונים מן המתנגדים לו כדי לקעקע את אושיותו ולהביא לביטולו.¹⁹ האופוזיציה, שהחלה כולה מן הצד האשכנזי, וטעמיה היו נעוצים בשיקולים של יחסי-כוחות ושליטה על מקור ההכנסה העיקרי, כוונה נגד המימסד האשכנזי המרכזי. לכאורה, היה צפוי כי ראשי הספרדים, שהיו אף הם צד בכינון הוועד, ייחלצו לצד שותפיהם לאחדות. ואמנם הרב אלישר העלה במכתבו תביעה לחזק את אושיות האחדות, אבל בד-בבד אף העלה טענות נגד שותפיו. גם אם דבריו בזכות האחדות כנים ומניעיו כולם על צד חיוב המשך השותפות, הנה לא כך התרשם מהם הרב סלאנט. מענהו של סלאנט השיב את עידן 'המלחמה הקרה' ביניהם לאחר הפוגה קצרה מאוד, כך שאפילו קיומה של האחדות כהסדר-ביניים דחוק הוטל עתה בספק. היה נראה אפוא כי תפצם של חברי 'ועד השחיטה' עלה בידם וכי הם הצליחו לערער מבפנים את תחושת העמידה צוותא של 'ועד האחדות', מהלך שלא כל-כך הצליחו בו בהתקפותיהם על הוועד מבחוץ.²⁰

17 ראה נספח ב' שבו מובאים קטעים מתוך שתי הטיוטות ולידם צילומי של המכתב המקורי שנשלח בסופו של דבר. הטיוטה השנייה (מיון ט"ו באלול) מאפשרת להשלים קטעים בכחב-היד הפגום.

18 הוא מזכיר כי האשכנזים ויתרו על דרישתם למנות את נציגם לראש 'ועד האחדות'. ראה הדיון על טיוטת ההסכם, נספח א'.

19 ראה מכתב ח"א ואלירו ליוסף מיוחס, אצ"מ, J2/3458

20 חברי הוועד ח"א ואלירו ר"י ריבלין קבלו נגד הרבנים סלאנט ואלישר כי אין הם נותנים להם תימוכין כראוי וביקשו שישחררו מתפקידם ב'ועד האחדות'. ראה: הצבי, כ"ד באלול תרנ"ה.

העתק כתב מנוי של ועד גשמי משותף לספרדים ולאשכנזים.

ב"ה. אנו שנינו החתומים מטה, נשתוינו למנות ועד גשמי בכל הענינים הנוגעים לכלל עדת ישראל היושבים בירושלים וקשריו עם הממשלה יר"ה מבלי הפרש בין ספרדי לאשכנזי כלל וכלל, כגון פרעון מס עסקיה ושאר ההוצאות ההכרחיות לקיום הישוב בכלל ולשמירת הכלל והפרט. כל הענינים האלה יהיו נחתכים על פי הועד הנבחר מאתנו בהסכם שני הועדים הכוללים את הספרדים והאשכנזים הי"ו.

ואלה פרטי בחירת הועד הזה, כחו ופעולותיו:

א. חברי הועד יהיו משתי העדות והמה השר סי' חיים אהרן ואלירן, וה' נסים בכר הי"ו, ומע"כ הרב רבי יוסף ריבלין והר"ר אלימלך פרלמן.

ב. ארבעת החברים הנז"ל או אחרים שיבחרו במקומם יקבעו להם מקום וזמן וסדרים לכל מעשיהם, וכל ענין יהיה נגמר על פי הרוב, היינו שלשה נגד אחד וכן יקום ויוציאוהו אל הפועל.

ג. חברי הועד נכנסים לעבודה לשם אחוד הקהלות ספרדים ואשכנזים מבלי קרוב-דעת לבני עדתם יותר מאשר אל בני העדה השניה, וכל מעשיהם ומחשבותיהם יהיו רק לטובת כלל ישראל, ולטובת כל איש ואיש להצלחת ולשמירת האחדות האפשרית.

ד. כסף ההקדשים הבא לשתי העדות ספרדים ואשכנזים או לכל עדה לבדה בפרטות אין לוועד הנ"ל להתערב בו, וכן בעניני הפרשי ממון שבין שתי העדות אין לו להתערב, כי אם רק בעניני קיום הישוב בכללו כנ"ל, ולהוצאות הדרושות יבקש הועד הנ"ל הכנסות לפי ראות עיניו.

ה. על הרב הגאון הראש"ל החתום מטה לקבל על עצמו לאשר ולקיים את הועד במכתב מיוחד לממשלה יר"ה, באפן שיהיה כחו הרשמי יפה בכל עניני הכלל הנזכרים לעיל, על פי חתימתם והסכמתם אך בתנאי שיהיה בידיעתנו.

ו. אם יהיה דבר בהועד שלא ישתו שלשה מהם לדעה אחת וישארו שנים נגד שנים, ואין בדבר ההוא ענין של הפרש בין ספרדים ואשכנזים רק באיזה מהענינים הנוגעים אל הכלל כלו' אז יהיה מכריע פעם החתום מטה ראשונה, פעם החתום מטה ב'. ובענינים הנוגעים בין עדה לחברתה, אם יקובל בועד לנסות להתערב בו בתורת נדבה (כי אין עליו חובה לזאת כרשום באות ד') ויראה הועד שאין בידו לגמרו יניחוו ולא יתערבו בו.

וליה עינינו, כי מהיום והלאה יהיה שלום ואמת בחילינו ושלוחה בארמנותינו, וירושלים עיר קדשנו יקרא לה עיר הצדק קריה נאמנה, ויצוה ה' את ברכתו והשפעתו לנו שלא נקה לאיש ולא ניחל לבני אדם, כעתירתנו הבאים על החתום יום ב'. לסדר מה טובו אהליך יעקב, ש. תרנ"ה. פה עייה'ק.

יעקב שאול אלישר ס"ט. שמואל סלאנט.²¹

21 מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ-ישראל, א, ירושלים תרפ"ח, עמ' 136.

התנאים שעל פיהם יקום ועד הקדמות.

(א) הועד הזה צריך שיהיה נגד עניו תמיד כי יאמרו אלף שאל שאל
 אצל שתי הקהלות הקדומות וישגורו עיניהם על קבלת הספרים וקהלות
 האשכנזים יצאו ויפסיקו אין לו לשגורו שישגורו המתנגד לשנין אחרת
 הקהלות אלפי טעם הסכמתה מתלה, ומשרת הועד לא תהיה אחרת
 אלף להיות המחונן בין עדה יבואל הכללית פעהק וכן המשיגה
 ולהגיד את האמיתים לחשגני המסים והארמונות, ולבלי תתקום
 לחזרה וחשגות, על הועד מיד בהתקיימו הולדיש במכתבים עלים
 חזרים וגם בכל מכתבם כי משגרים המד ידע מכל התערבות בעניני
 הקהלות פניה ובמשגי העדקות הקבועים ובלתי קבועים. כי לכן
 באחד הועד לקחת לעדבות לן קחת אלף דוקא לתכלית משרתו, וכן
 בקבלת ממון לטובת ירושלים אל יקבל כל מעות כלקו הבאים לטובה
 לעניני עסקיות והדומה לה. אל לא ימלא אים כספים להועד
 לל תכלית אחרת, יהיה היום מי שיהיה, ותהיה התכלית מה
 אתהיה, או אם אפילו ימלא סתם על דעת הועד, בן אסור את העלון
 שלים לזר הועד עצמו בין אלף ישגור את הועד אלף כשליח למי
 אונתם למי שיהיה, ואפילו בארם פירט, ומכשג לאחד המסדס אל
 הדקה אחר דתם לזשים למשגרים בלי אום סום, כי אין להועד
 לחשגור בענינים שמוחו לתחמו כלל וכלל.

(ב) הקהלות הקדומות לועד תבאנה בחשונה כולן מלד כל אחת
 הקהלות המתאחדות אמה אמה לבי הקבנה אמה תתפצלה בעינין (אלף)
 אפי עק הולק חמתן מכל אחת בקואלוק מן יי ערך חלקה בהולק
 בהמעות מתבאנה למסים ולארמונות מן החוק ומאמינה הועד בקואלוק
 עליו להשתל אהיו כספים מן החוק לכל עניניו למען הקל העל
 הזה מלד הקופות המוקדשות לכתתלה לפרנסת עמי, ולן למסים
 וארמונות, אך בהמתלכות אחרת עליו להזהר מלד מלד מקפח את
 הכנסות מסדי הדקה ובתי המסד שקמו לו, וחלילה לו לבון
 בגבולם ולדור עזרה מאת מפורייהם או להשמש על העקלים
 פכה סתם, כי אם אחר יושג חוער. פתוח לו את המעטות -
 הסומים אפי היו עדינה סומים כלל, או אעלנו בעד סומים
 לבלי ישגורו כיכלתם, לאמר: על הועד לפנות בבקשותיו
 דוקא אל ארזי עם כולנה אפי שר היום עמור מחוק לירושלים
 לגמרי, או אידועים הם לאמסם להיות נותנים וחזרים ונעמם
 מבלי גרוע מחוקם למידי מכבר, אך לפנות במכתבי בקשה אל
 העים סתם, וכאן באחת הפסד למסדי העדקה מבלי הביא שם תועלת
 להועד, כי אם לא יספיקו אותם קמענות בזכרנו יוגד כדף לפני
 הקהלות מתבאנה את החסדון מהכנסותיו. ואם יאמר הועד להקפח
 לו מקור להוצאותיו, היתלה סיס על העדנה באחת מן הקרנים שבאיים
 הלידה לו מעשית בדרכה הנה לגמרי ישלם רשות מכל אחת הקהלות

המתאחדות כבוד. וימלא הקהלות ילא מלידה להם לתת הראת
 בטרים וטלכו בצבורים כהוון

(ג) חגרי הועד יהיו אום מן הספרים ואום מן האשכנזים
 ראומים. ולכן משגם הבכורה לנתני תורמון, אך ישגורתל
 כי תקים המשיגה את הנבחרים אפילו שקיו נטי ארבות אחרות,
 ומלכד אלה הלי תבחר כל אחת הקהלות חלקו אפי אפי לקהלה,
 אפי היה לו כח חבר ועל לכל דבר, אלף שיתסר לו הקיום
 ואתרו אלף לה דיהק, הדקס כלל כח ראמי (המשיגה) וכלל
 זכרונם לכה העבדים מן הועד המאוזן הנה הועד יתקיים
 כפי בועד הזה יהיה קלש, הועד אשכנזי ולו יהיה מאפט
 סבבים מן היום החלש יי ית דתו עס מן אשכנזי יתקיים
 ההכרעה בהיות העמית מקולות, וכלל יתקיים יתקיים
 מיוחסים בעניני הועד לזר, וכלל יתקיים יתקיים

כפי הקבנה הסבולות למען אשר יהיה
 ועד לעניני הממשלה (ומלכו את ידיו לעשות כ
 הנוגע להם, וכל מעשים כמעשה קעדה בלק. וגם
 העזרת היסודית זמאכנות הולק בקרב לקים ולאלף
 אפי הועד ~~ולעשות את חילוי וצביות אפי אפי~~
 בדקדק ראפי

(ד) הועד המאוזן צריך שיהיה מקוצר ומקום מלד הממשלה
 ייה, ואלום בפירוש התנו ב' הכרדים הללו: (א) אלף יאזר הועד
 בפני הממשלה
 (בתור ועד מנוי בכח החכם באפי, כל בתור נבחר משגי הקהלות
 יתר. - (ב) כי אם הכשמי אל הועד יהיה דוקא, ועד יאזר
 המאוזן מאפי הקהלות ספרדים ואשכנזים בפירוש, והועד
 יתקיים לעט גם בעני הממשלה כועד ארבע מאני יסודות בדקדוק
 אפייה

(ה) על היות האשכנזי הולדיש להממשלה למידי שתי
 הקהלות הספרדים והאשכנזים בתרו בהועד מלד בתור

נספח א'

בארכיון דוד ילין שבארכיון הציוני המרכזי בירושלים נמצאה טיוטה של 'התנאים שעל-פיהם יקום ועד האחדות'. ההבדלים בין הטיוטה לבין הנוסח הסופי של ההסכם שנחתם בין הצדדים מובילים למסקנה, כי ההסכם הוא למעשה פרי ויתורים מכורח שוויתר בעיקר הצד האשכנזי. הוויתורים נבעו כנראה מלחצים שהופעלו על-ידי מנהיגים מחוץ-לארץ ומהיערכויות בקרב מיגזרי היישוב בירושלים.

סימנים אחדים מעידים כי הטיוטה נכתבה על-ידי הצד האשכנזי:

א) חלקים נכבדים ממנה עניינם הטלת סייגים ופירוט מדויק של הלאוים, שהוועד המאוחד יהיה מנוע מלעסוק בהם ובתחומם.

ב) בד-בבד מפורטים התחומים והעניינים שימשיכו להיות נחלתן הבלעדית של העדות. המגמה הבולטת בכל אלה היא להפקיע ככל האפשר את הסמכויות החוקיות מידי החכם באשי, לחסום לפניו את האפשרויות לחדור למקורות ההכנסה של האשכנזים ולעגן זאת עיגון רשמי. בטיוטה מחוקה הצעה, שהיתה אף מרחיקת-לכת לכאורה, שהחכם באשי לא יתערב בענייני הוועד, וייאמר הדבר בכתב, כדי שיהיה לכך תוקף גם בעיני השלטונות. מחשבה ראשונה זו רוככה, ולעומתה הוצגה הדרישה למנות אשכנזי בתור ראש 'ועד האחדות', כמשקל נגד למעמדו של החכם באשי. זאת ועוד, מופיעה כאן הדרישה כי הוועד יאושר לא רק כגוף שמינויו בא מכוח סמכותו של החכם באשי, אלא שהוא ייבחר על-ידי שתי הקהילות וסמכויותיו יוקנו לו גם מכוח בחירה זו. מאחורי תביעה זו קינן החשש, שהובע פעמים אחדות מצד האשכנזים, כי החכם באשי יכול — בתוקף מעמדו וסמכויותיו החוקיות — לבטל באופן חד-צדדי את זכותו של גוף נבחר כלשהו לפעול, בהעדר סמכות שתגבילו.

לאשכנזים היה ברור מצב הספרדים והיתה ידועה להם שאיפתם להגדיל את מקורות הכנסתם. ברי היה לאשכנזים כי הספרדים ינצלו מסגרת משותפת בין-עדתית, אם אכן תיכון, כדי להגדיל את הכנסותיהם. והרי להם עמדה מישרת החכם באשי, שסמכויותיה החוקיות היו רחבות מאוד, וכל המסגרות הארגוניות היו כפופות לה הלכה למעשה.

האשכנזים היו עקביים בנסיונם לחייב את הוועד כלפי שתי העדות, ולא להכפיפו למרות החכם באשי. מאמצים אלה ניכרים הן בתהליך אישורו של הוועד והן בשם המוצע לו. בעניין זה כתוב בטיוטה: ... כי שם הרשמי של הוועד יהיה דוקא ועד ישראל המאוחד משתי הקהילות ספרדים ואשכנזים בפרוש....

בנוסח ההסכם הסופי אומצה עמדת האשכנזים בדבר אי-התערבות הוועד במערכת הקיימת של ההכנסות, אולם נדחתה דרישתם למנות ראש-וועד מטעמם. הספרדים אף הם לא השיגו את מטרם, שכן בהסכם לא ניתן ביטוי לרצונם באחדות בכל תחומי הכספים, תוך ניצול מעמדו וסמכויותיו של החכם באשי.

ספורים הם המקרים שמקור מן העבר הרחוק כולל את הטיטות ואת ניסוחו הסופי, ומאפשר בכך ללמוד מסקנות אחדות מן הנוסחים השונים, מן החסר והיתר בהם.

הטיטה הראשונה למכתבו של הרב סלאנט אל הרב אלישר — ממנה מובאת להלן פסקה ראשונה — היא מסמך מהימן, כן וספונטאני, המעיד נאמנה על הכותב ועל מחשבתו. אולם בכך לא סגי; טיטה שאין עמה נוסח סופי, אף-על-פי שחשיבותה רבה בהיותה מקור ראשון, לוקה היא בחסר, שהרי אין עם מה להשוותה, ואי-אפשר ללוות את הלך-מחשבתו של הכותב ואף לא לתהות על קנקנם של השינויים שחלו ועל סיבותיהם. המחיקות, ההשמטות, ההוספות וההדגשים הם תוצאה של ברירה, עריכה, לחצים ושיקולים שונים, שעל קצתם אפשר לעמוד מתוך העמדת הטיטות מול הנוסח הסופי.

כאמור, הטיטה הראשונה נכתבה בי"ד באלול התרנ"ה, והטיטה השנייה נכתבה למחרת. הטיטה המאוחרת מבין השתיים היא זו ששימשה את הרב סלאנט בניסוח תשובתו המקורית. עובדה זו ניתן לקבוע הן מצד השוואת תוכנו והן מצד השוואת תאריכיהן.

השאלה המתבקשת מאליה היא, מדוע לא הספיקה הטיטה הראשונה? מה הם ההבדלים המהותיים בינה לבין הטיטה השנייה, שבגללם הועדפה זו השנייה על-פני הראשונה?

הטיטה הראשונה תמציתית, עניינית ומתונה יותר מזו השנייה ואף מצויים בה גילויים של חיבה, לפחות מצד השימוש הכפול במלה אהבה, בניגוד לפתיחה של הטיטה השנייה. זאת ועוד; הרב סלאנט מוותר, מחד גיסא, על זכותו להשיב לרב אלישר על טענותיו שמן העבר, ומאידך גיסא מדגיש את המאמצים שעשו הוא וממוני האשכנזים להמשך קיומה של האחדות. מעשה אחד חורה לו לרב סלאנט, והוא מרחיב את הדיבור עליו. הוא מתאר את השתלשלות האירועים שהביאה למאסרם של מוכתרי האשכנזים ותולה את הטיפול הכושל בסוגיה זו בהעדר נסיונם של חברי 'ועד האחדות'.

בסיפא של הטיטה הראשונה הוא שב ומצהיר כי נחושה דעתו בדבר הצורך בקיומו של 'ועד האחדות' וכי הוא מצפה שהרב אלישר לא יטה ארזן לשמועות שיילחשו על אוזנו, שהאחדות והידידות ימשיכו לשכון בינו לבין עמיתו הרב אלישר. השאיפה להימנע מעימותים ומהתנצחויות בולטת אפוא הן מתוכנה של טיטה זו, הן ממשפטים שנכתבו בה מלכתחילה ונמחקו לאחר-מכן, והן מן ההשוואה לטיטה השנייה.

השארית המשפטים שנמחקו היתה מגבירה את המתח ומעכירה את האווירה בין שתי העדות. הזכרת תביעתם של האשכנזים למינוי ראש-ועד מתוכם, תביעה שלא מולאה, לבטח היתה גוררת תגובת-נגד. הוא הדין בפנייה לרב אלישר שיכתוב לרב דיסקין. היה ידוע זה-מכבר כי היו קשרים בין הספרדים לבין החוגים החרדיים. ייתכן, כי משום כך עלתה בהרהור ראשון המחשבה כי יהיה זה לטובת העניין המשותף, אם יפנה הרב אלישר אל הרב דיסקין. אולם בהרהור שני ירדה ההצעה מן הפרק — אם משום שלא היה רצון לדחוף אותם עוד יותר איש לזרועות רעהו, ואם מפני שהספרדים היו עלולים לראות בכך האשמה עקיפה מצד האשכנזים כי הם משתפים פעולה עם חוגים המבקשים לערער את האחדות; האשמה שהיתה גוררת מענה וחוזר חלילה. נימוק זה שלא להעכיר את האווירה ללא צורך הונח גם ביסוד השמטת המלים: ... השלוחים...

מאמעריקא...'. אמנם נכתב לבסוף משפט כללי בעניין זה, אבל השפעה שונה לגמרי יש למשפט שבו הזכרה ברורה בדבר הקשר בין הספרדים לבין יוזמי ההתארגנות הנפרדת, שכרוכה עמה בדרך-כלל גם מגבית נפרדת. מכל אלה רצה הרב סלאנט להימנע, ולכן כנראה לא קיבל את הצעת המנסחים לכלול אותם בטיוטה הראשונה.

מה אירע אפוא יממה לאחר-מכן? אילו נסיבות השתנו? אילו אירועים התרחשו, שהביאו לכתיבת טיוטה אחרת, שונה מקודמתה?

ככל שאפשר לשחזר את ההתרחשויות במשך אותן עשרים וארבע שעות שחלפו, ניתן לקבוע כי מצד העובדות הידועות לנו, הן מדיווחי העיתונים והן מן המקורות המצויים בדינו, לא התקיימה פגישה משותפת, לא בין נציגי שתי העדות וכוודאי שלא בין רבני שתי העדות, אשר תוצאותיה היו עשויות להכתיב אולי נוסח-חשובה שונה. ההסבר היחיד המתקבל על הדעת הוא שהופעל לחץ על הרב שמואל סלאנט מצד ראשי המימסד האשכנזי, לפחות מצד אחדים מהם. אלה, כעמיתיהם שמן הצד הספרדי, שיקוליהם לא היו תמיד זהים לשיקולי הרבנים, שעמדו בראש העדות, והם הואשמו בעבר לא אחת בליבוי האיבה בין העדות. מטבע אופיים של אנשי מימסד שיש בהם נטיה להטיל דופי באנשי המימסד האחר, מה גם שרבץ ביניהם מישקע של מערכת-יחסים עכורה, בגלל עריקת הסופרים מבית-החולים של האשכנזים — 'ביקור חולים', לזה הספרדי — 'משגב לדרך'.

אנשים אלה דחקו כנראה ברב סלאנט להרחיב את היריעה, להחריף את הלשון ולא להשאיר טענה אחת ללא מענה. גם סביר מאוד שקבלו לפניו על כך שמכתבו של הרב אלישר כולל האשמות וטענות נגדם. הם גם לא אבו לפסוח על ההזדמנות להשמין ולחרף את העריקים ולתלות בהם את הקולר לביטחון העצמי שאפף את הספרדים, שהדיו בוקעים ועולים מכל שורה ושורה במכתבו של הרב אלישר. ממוני האשכנזים הכירו גם את רגישותו הרבה של הרב סלאנט ואת חרדתו מארגון מגביות נפרדות, ולא היססו להציג לפניו את השתלשלות הדברים, בהעדר מענה הולם מצדו.

קבלת עמדה זו על טיעוניה היא ההסבר לתפנית שחלה בין י"ד באלול ל"ט"ו בו. הטיוטה הראשונה היתה בבחינת 'מענה רך ישיב חמה' ולא מילאה את הצרכים שלשם נכתבה, והתחייבה כתיבת טיוטה חדשה.

עיון בטיוטה השנייה — ממנה מובאים להלן שני קטעים — מאשש את הנחתנו, הן משום שהוא תולה בפירוש את הסיבה...'. בזדון סופרים, אשר ידוע דרכם ללכת ולהזיק ולחרחר ריב כמעשיהם לפני שנתיים...'. והן משום שבמכוון הוא מפריד בינם לבין הרב אלישר, שאותו הוא רואה...'. שבוי בידי הנרגנים האלה וחותרם על מה שהם כותבים'.

משפט אחר באותו עניין, שהופיע בטיוטה אבל לא הוכנס למקור, הוא: '... שחלק מסופרי הספרדים וגם דברי האגרת — למרות שנפשם תלהט לשלום ואחדות — לראות העדה האשכנזית בשובה להיות לעדה שפלה הנתונה למרמס כאשר היה הדבר מקדמוניות...'. למרות, ואולי דווקא, משום שמשפט זה איננו מופיע במקור, העדרו מעיד על רוח הדברים והנימוקים שהציגו סופרי האשכנזים, מנסחי הטיוטה, לפני הרב סלאנט ואשר בעטיים נכתבה טיוטה אחרת.

(...)

כי יראו על ידו את ירושלים הבנויה כעיר שחבורה לה יחדיו כל שבטי ישראל. והדין הי' אשר בטרם נגש הועד להטיל מיסים על העם, הי' לו להראות תחילה את כוחו וראשית <אונן> איך להקל העול וגם לא נבצרה ממנו, לעשות כדבר הזה, כי הלא סך מטוים כבר הי' עמו לעזר תשלומי מכס ולא הי' לו להחמיצו <תחת ידו> רק למסרו להממשלה יר"ה מיד מבלי שתהי' זקוקה לשים את המוכתרים <של האשכנזים> בבית הסוהר. ואולם הועד לא כן עשה כי אם <ראשית מעשהו הי' הטלת מכס חדש. ואם כי מצער הוא, בכ"ז, כדאי> הי' לעורר עליו חמת ההמון <אשר קוו לענבים והנה — באושים>. וגם אחרי אשר היתה העיר כמרקחה לא <השכילו בני הועד למהר לכבות את התבערה, כי אם עוד יצקו שמן> על המדורה, בעמדם מנגד ביום <נתנו> הושמו המוכתרים של האשכנזים בבית הסוהר ולא <שמעו גם לבקשתי וגם לבקשת כתר"ה>... פניהם במכתב למהר <במעשה הפדיון לבלתי תת מקום לחלול השם ויתלו מעשה הפדיון <בקיום מכס הבשר. ומה הפלא כי חזו העם> בדבר הזה חזות חפץ ההשתררות מצד נבחרו הועד או מקצתם ויחלו לרנן אחרי הבחירה עצמה?
ועתה אשובה נא אל כללות מכתבו ואל יתר בעיני כתר"ה אם אדברה אשר עם לבבי בתוכחת מגולה ומאהבה מסתרת כי כן הסכנתי מעולם ובפרט אחרי רואי כי כן יוכיחני גם כתר"ה בשפה נמרצה ואת והב בסופה כתיב. ואבוא על הסדר לפרטיו ולאותיותיו.

(...)

ד) באה האיגרת בתלונה עלי על אשר אנוכי, היודע בטיב המס וכו' תרפינה ידי מקרוא את האנשים המונעים [טובה רבה מישראל להוכיח דרכם על] פניהם להשתמש באמצעי מוזר כזה טרם המצאם עמינו וכו' הדברים האלה [מבל בליים מעט טרם אדע מה טיבה] של התוכחה אשר ידרוש ממני אם לקיים את המס דוקא, או למנוע את חפץ [הבחירות ע"י העם? אם כה ואם כה איני] רואה זכות לעצמי להוכיח אדם כי מאז הייתי חלילה לי לכפותו ההר על הצבור [להגיד: קבלו דעתי ואף כי אין דעתי נוחה] מהסערה אשר הקים העם בצלוחית של מים וכשאני לעצמי הנה תלונתם הבל [בעיני וכל חששותיהם רוח ישאם <חלק מסופרי הספרדים וגם דברי האגרת — למרות שנפשם תלהט לשלום ואחדות — לראות העדה האשכנזית בשובה להיות לעדה שפלה הנתונה למרמה כאשר הי' הדבר מקדמוניות> אך מי יכלה] את הרוח בהפרצו ממאסרו ומי ילחם את שטף ההתרגשות הכללית [ונקה? לכן אין טוב לפנינו כא' להיות מחרישים] זמן מה לדעת ההצליח הי' דרכנו והי' הטוב בעיניו יעשה!
אחרי [שומי לב לכל הקושי והצרות שנמצאו בדבר] האגרת הזאת על כל צעד וצעד. בצרוף דבריה האחרונים לאמר: נצח לא תמחה האשמה [הגדולה הזאת מעל מנהלי עדת אחינו] האשכנזים המתמימים בפיהם כי חפצים המה בשלום ואחדות, ועתה ידע נא ישראל: מי רודף [שלום ומי מרחקו. נגלו] בעיני לראות נכוחה כי כל עצמם של דברי האגרת לא נצרכו לגופם אלא להעדרה שבהם, ולא לדון על [עיקר קיום ועד הא]חדות שגם אנכי חפץ בקיומו בכל ליבי, באו, כי אם לדבר אחר נתכוונו שאיננו ממין הנדון מאומה [ובדבר המכוון באמת הוא] לתת את קהל קדש האשכנזים לשמצה בעיני הבריות ולהציגם בתור נרגנים ורודפי מחלוקת למען [ינערו כל נדיבי ישראל את] חצנם מהאשכנזים האומללים והשפיע כל טובם להספרדים לבדם. והנה חלילה לי מתלות את הכונה [הזאת בכתר"ה עצמו כא'] תולה אני אותה בזדון סופרים, אשר ידוע דרכם ללכת ולהזיק ולחרחר ריב כמעשיהם לפני שנתיים [בהריחם מרחוק כי] מבוכה בעיר חרדו מים ויבואו הנה ויחבלו תחבולות להגדיל המבוכה.

